

Cirill betűs kiadványok és orosz–ukrán diákok a XVIII. századi Magyarországon

---

(Orosz nyelvű művek a délvidéki szerbeknél) Talán első pillanatra különösnek tűnhet, de az orosz könyv egyáltalán nem számított „fehér hollónak” a XVIII. századi Magyarországon. Igaz, elsősorban nem a magyar olvasóközönség körében, hanem az 1690-es években Arsenije Čarnojević metropolita vezetésével az ország déli vidékére betelepült szerbek között. Mivel a magyarországi szerbek 1770-ig nem rendelkeztek önálló nyomdával, ezért a XVII–XVIII. század fordulójától Oroszországba vetették minden reményüket, hogy a nemzeti kulturális felemelkedéshez nélkülözhetetlen egyházi és világi műveket, iskolai tankönyveket onnan beszerezhessék. Kitűnő „szövetségesre” találtak ebben a tekintetben I. Péter (1689–1725) cárban, aki megértéssel figyelte a szerbek vallási és nemzeti törekvéseit. Ezzel magyarázható, hogy amikor a szerb kolostorok szerzetesei – így például 1701 októberében a rakováciak – az orosz uralkodóhoz fordultak kérésükkel, ő szívesen bocsátott rendelkezésükre egyházi liturgikus, zsolnár- és szertartáskönyveket. Ugyanígy bőkezűen megajándékozta Nagy Péter azokat a délvidéki határőrtszektet, akik 1702-ben a Tisza–Maros környéki katonai körzetből utaztak hozzá, hogy népük számára könyveket kérjenek.

Ezekre, a főleg egyházi tárgyú kiadványokra a szerb kolostoroknak és templomoknak nagy szükségük volt, mivel a Habsburg Monarchiában a katolikus egyház (1773-ig főleg a jezsuita rend) mind türelmetlenebbül lépett fel a más vallásúakkal szemben. Az Oroszországból, különösen a Kijevi Teológiai Akadémiáról beszerzett hittudományi és hitvitázó könyveknek fontos szerep jutott abban, hogy a szerb lelkészek eredményesen védelmezhatték népük vallási érdekeit.

I. Péter bőkezű könyvajándékain kívül szép számmal adtak értékes kiadványokat a szerb kolostorok részére az orosz főurak is, mint például Pjotr Avramovics Lopuhin, aki a koztajnicai Szent Arkangyal-templomnak küldött egyházi műveket. Bizonyára jelentős számú egyházi könyvet hozhattak magukkal a kijevi akadémián tanult szerb papok is, akik később (mint például Dionisije Novaković és Jovan Raić) híres teológusokká, a pravoszláv vallás elkötelezett védelmezőivé váltak.

A legtöbb könyvet azonban a nép körében „moszkaljknak” és „moszkovitáknak” nevezett könyvkereskedők hozták be a Királyi Magyarországra, ahol – Mária Terézia (1740–1780) néhány tiltó rendeletétől eltekintve – szabadon árusíthatták az orosz kiadványokat. Ezek a kereskedők, mint például Dmitrij Ivanovics Buturlin és Szergej Vasziljevics Pozdajev megbízottai, Ukrajnán és Galícián keresztül érkeztek a magyar határra és ott rendszerint 40 százalékos vámtarifát fizettek áruik után. Ezt követően az Eperjes, Kassa, Miskolc, Eger, Hatvan útvonalon jutottak el Pestre, ahonnan a Dunán vízi úton vagy a part mentén szekereken szállították rakományukat a délvidéki piacokra és vásárookra. Az ottani bevételekből aztán jó minőségű magyar borokat vásároltak Tokaj vidékén, és ezekkel a szállítmányokkal tértek vissza hazájukba. Érdekességképpen említhetjük meg, hogy amikor a bécsi udvar nem tartotta kívánatosnak az orosz könyvek magyarországi behozatalát, kezdetben a vámtarifákat növelte meg, majd 1770-től jobbnak látta, hogy a hatóságok állandó ellenőrzése alatt jelenjenek meg szerb művek Joseph Kurzböck bécsi nyomdájában. Bár pontosan ma már lehetetlen megállapítani, hogy a

XVIII. század során mennyi volt a cári Oroszországból behozott könyvek száma, ennek nagyságát néhány ezerre becsülhetjük. Ezt bizonyítja az egyik korabeli unitárius püspök számítása, miszerint csupán 1765 és 1770 között 200 ezer forint értékű, főleg egyházi jellegű orosz könyv került Magyarországra. Természetesen ezt a nagyságrendet nem lehet állandónak tekinteni, hiszen a behozott könyvek száma mindig erősen függött a két ország diplomáciai viszonyától, és attól is, érvényt lehetett-e szerezni a bécsi udvar tiltó rendeleteinek a magyarországi szerb lakosság körében. A szerbek, hogy egyházi és világi könyvszükségletüket biztosítsák, az orosz kiadványokat Velencében gyakran újranyomtatták. Ezt bizonyítja Dimitrije Teodosije görög származású nyomdász velencei tevékenysége is, aki számos orosz művet jelentetett meg újra, amelyek címlapján a kiadás helyül többnyire Moszkvát tüntette fel. Ebben a vállalkozásban, amelynek során például 1764-ben egy zsolnárkönyvet, 1765-ben pedig egy kalendáriumot adott ki, egyes feltételezések szerint Zaharije Orfelin (1726–1785), a neves szerb író is közreműködött.

A fentiek alapján meggyőzőnek látszik, hogy az 1770-es évek elejéig az orosz kiadványok (különösen a vallási művek) meghatározó jelentőséggel bírtak a magyarországi szerb egyházi és világi könyvek között. Mivel azonban viszonylag drágák és nehezen beszerezhetőek voltak, a kolostorok szerzetesei és a templomok papjai valóban úgy vigyáztak rájuk, mint a szemük világára. Ismeretes például, hogy Petar Petrović karlováci püspök az egyik 1769-es moszkvai kiadású könyvbe, amelyet ő maga vásárolt a kosztajnicai templom számára, azt a kívánságát jegyezte be, hogy e mű minden olvasója felettébb ügyeljen arra, nehogy a viaszgyertyák csöpögésétől a könyv lapjai megrongálódjanak. Az orosz kiadású egyházi művek azért is nagy becsben álltak, mivel 1732-től, Vikentije Jovanović (1689–1737) metropolita rendeletétől kötelező érvényűnek számítottak a szerb egyházi szertartásokban. Ezzel az ottani egyházi vezetők azt kívánták elérni, hogy ignorálják a bécsi hatóságok támogatásával Nagyszombatban (Trnava) nyomtatott unitárius könyveket, amelyeket igyekeztek rákényszeríteni a szerb papságra.

A szerb egyház életébe való beavatkozás és az orosz könyvek visszaszorításának szándékával hozták létre 1770-ben Bécsben Joseph Kurzböck (1736–1792) nyomdáját, amely privilegizált helyzetben volt a szerb nyelvű könyvkiadás terén. E kiadó élénk tevékenységét jelzi, hogy 25 év alatt összesen 218 könyvet jelentetett meg. Ezt a számot növelték tovább a budai egyetemi nyomda által kiadott szerb népiskolai tankönyvek, amelyekkel együtt mintegy háromszázra becsülhetjük a szerb nyelvű kiadványokat.

Az orosz könyvek terjesztése a délvidéki pravoszláv felekezetűek között jelentős tényezőként érintette nemcsak a bécsi udvar szerb politikáját, hanem a Habsburg Monarchia és az Orosz Birodalom külpolitikai kapcsolatait is. Ismeretes, hogy abban az időben, amikor a bécsi udvarnak szüksége volt a Romanovok szövetségére (például 1756–1763 között a hétéves háború időszakában, 1778–1779-ben a poroszok ellen és az 1787–1791-es második orosz–török háborúban stb.), nem szívesen ugyan, de kénytelen volt megtérni az orosz könyvkereskedést, sőt a szerb könyvcsempészetet is. A szerb metropoliták többször fordultak az orosz uralkodókhoz azzal a kéréssel, hogy közvétsenek a bécsi udvarnál az orosz könyvek behozatalával és terjesztésével kapcsolatos vitás ügyekben. Ilyen esetekben a bécsi orosz követség határozottan fellépett a szerbek érdekében, sőt néha titokban segített is a cirill betűs kiadványok terjesztésében. A bécsi udvar nem csak azért igyekezett gátat vetni az orosz könyvek nagyszámú behozatalának, hogy ezzel megakadályozza az orosz–szerb kapcsolatok megerősödését, hanem azért is, mert a szerb egyház mind gyakrabban terjesztette a Romanov-uralkodók kultuszát, például olyan módon, hogy győzelmeikért imát mondott és a cárok nevét a liturgiába is belefoglalta. A bécsi udvar nem nézte azt sem jó szemmel, hogy a behozott könyvek

és kalendáriumok használatával az orosz nemzeti szentek ünneplése is elterjedt, pedig a bécsi kiadású pravoszláv naptárakból ezeket a cenzúra szigorúan kitöröltette. A cári birodalomból behozott könyvek nem csak a nyelvhatás és a vallási színezetű barátság kialakításában játszottak fontos szerepet a szerb társadalomban. Közvetett módon kihatóttak a szerb világi irodalom nyelvére és tartalmára, az írók és költők szellemi arculatának alakulására is. Az orosz világi könyvek (az iskolai tankönyvek, a természet- és társadalomtudományi művek, a vers- és prózairodalom) kétségtelenül jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a szerb társadalomban minél szélesebb körben terjedjenek a tudományos ismeretek, valamint olyan irodalmi műfajok szülessenek, amelyeket a szerb irodalom korábban nem ismert. A behozott egyházi művek közül a legnagyobb hatással a magyarországi szerbeknél az 1721-ben kiadott, Nagy Péter nevével fémjelzett (valójában Feofan Prokopovics novgorodi érsek által írt) „Egyházi szabályzat” (Duhovnij reglament) volt, amely mintául szolgált Mojsije Petrović metropolita számára az 1728-ban kiadott „illír regulamentum” összeállításában. E szabályzatot, amely az egyházi reformokat érintő kérdéseket tartalmazta, Zaharije Orfelin is felhasználta a „Žitije Petra Velikova” (Nagy Péter élete) című munkájában, amely jelentősen hozzájárult az orosz uralkodó szerbiai népszerűségének terjedéséhez. Az „Egyházi szabályzat” – Mita Kostić szavai szerint – azért kiemelkedő kultúrtörténeti jelentőségű mű, mivel a XVIII. század harmadik évtizedében elsőként hintette el a felvilágosodás eszméit a szerbek között. (Talán ellentmondásosnak tűnhet az a helyzet, hogy 1721-ben I. Péter cár az orosz egyházat a Szent Szinódus alá rendelte, ugyanakkor a szerb eklézsia a XVIII. században mindvégig a nemzettudat legfőbb tartópillére maradt.)

Az orosz világi könyvek közül feltétlenül említést kell tennünk Feofan Prokopovics (1681–1736) ábécés-könyvéről, amelyből évtizedeken keresztül oktattak Szerbiában. Hasonló jelentőségű volt Meletij Szmotrickij nyelvtankönyve, amelyet a század végéig többször újra kiadtak. Ezek a munkák etalonul szolgáltak a szerb tankönyvek számára, amelyek egy részét Bécsben, illetve a budai egyetemi nyomdában jelentették meg.

A szerbek nemzeti és pánszláv öntudatának kialakításában nagy szerepet játszottak az Oroszországban kiadott művek, mint például Mauro Orbini „Il regno degli Slavi” (A szláv birodalom) oroszra fordított munkája. A szláv népek közötti kulturális kapcsolatok szempontjából érdekességgé említhetjük meg, hogy ezt a művet pánszláv érzelmű dubrovnikai délszláv írta olaszul, majd I. Péter cár utasítására az orosz szolgálatba lépett hercegovinai szerb, Sava Vladislavić Raguzinski (1668–1738) gróf (a későbbi kínai követ) fordította le, az utószót pedig Feofan Prokopovics írta. Bőségesen merített ebből a könyvből a neves szerb felvilágosult gondolkodó Jovan Raić is „Isztorija narodov, najpacse szlavenszkih bolgar, horvatov i serbov” (A szláv népek, elsősorban a bolgárok, horvátok és szerbek története) című munkájához, amelynek első kötetét 1795-ben Szentpéterváron újranyomtatták.

(A tokaji Orosz Borvásárló Bizottság szerb kapcsolatai) Az orosz könyveknek kiemelten fontos szerep jutott a magyarországi szerb nemzeti értelmiség kialakításában, a felvilágosodás eszméinek hozzájuk való eljuttatásában. Nem véletlen tehát, hogy a nemzeti öntudatra ébredt szerb értelmiség legkiválóbb képviselőinek (mint például Orfelin, Dositej, Raić, Obradović, Muškatirović és mások) könyvtáraiban tucatszámra voltak találhatóak orosz kiadású művek, amelyek féltve őrzött kincseik közé számítottak. A cirill betűs könyvek iránti nagyfokú érdeklődéssel magyarázható, hogy a magyarországi szerbek – a már korábban említett „csatornákon” kívül – más úton-módon is vásároltak Oroszországból származó műveket. Ilyen lehetőséget biztosított számukra az 1733.

augusztus 31-én Anna Ivanovna (1730–1740) cárnő rendeletével felállított tokaji Orosz Borvásárló Bizottság működése. E bizottság alapvető feladatát ugyan a Tokaj környékén termelt évi 55-60 ezer liter jó minőségű bor felvásárlása képezte, ugyanakkor más „küldetése” is volt. Ezek közé tartozott, többek között, az 1751 és 1756 között a szerb határőrvidéki katonák Magyarországról a cári birodalomba történő áttelepülésének megszervezése, valamint az orosz könyvek behozatala és terjesztése a szerb lakosság körében. Ezt bizonyítja például az a tény is, hogy Fjodor Sztjepanovics Visnyevszkij ezredes (később vezérőrnagy), aki 1733-tól 1749-ig állt a bizottság élén, utazásai során rendszerint sok könyvet szállított poggyászában. A 35-40 (időnként 80-100) fős tokaji orosz kolónia vezetőjét (I. Erzsébet cárnő bizalmi emberét), majd Gavriil nevű fiát is, aki 1749–1753 között irányította a Borvásárló Bizottságot, a magyar hatóságok – és különösen Barkóczy Ferenc egri püspök – a pravoszláv „eretnység”, a szkizma terjesztésével és a Habsburg Monarchia belső „fellazításával” vádolták. Ezenkívül szemükre vetették azt is, hogy a magyarországi szerb lakosság körében pravoszláv imakönyveket terjesztettek, súlyosan sértve ezzel a katolikus egyház érdekeit.

A tokaji orosz kolónia kántoraként öt évet töltött Magyarországon Grigorij Szavcics Szkovoroda (1722–1794), akinek tevékenysége a magyar–orosz kulturális kapcsolatok egyik kimagasló, ám valójában alig ismert fejezetét képezi. A Kijevi Teológiai Akadémián tanult Szkovoroda a Borvásárló Bizottság vezetőjének, Fjodor Visnyevszkijnek a felkérésére 1745 augusztusában utazott Magyarországra, ahol – Váradi-Sternberg János kutatásai szerint – 1750 szeptemberéig maradt. A később híres filozófusként, költőként és vándorprédikátorként ismertté vált felvilágosult gondolkodó életútjának kutatói (Leonyid Mahnovc és Pavlo Ticsina) egyetértnek abban, hogy a Magyarországon eltöltött öt év tapasztalatai jelentősen hozzájárultak Szkovoroda szellemi fejlődéséhez, látás- és gondolkodásmódja minőségi megújulásához. Hogy miért utazott a teológiai akadémia egykori növendéke szívesen Magyarországra, erre a kérdésre a legauthenticusabban a „mester” tanítványa és barátja, Mihail Kovalinszkij adja meg a választ: „Nem elégítette őt ki a Kijevben tanított tudományok köre. Idegen országokat akart látni. Erre hamarosan alkalma nyílt, és ő szívesen élt is a kínálkozó lehetőséggel. Az udvar Magyarországra, Tokajba küldte Visnyevszkij ezredest, aki embereket keresett, köztük papot és kántort az ottani pravoszláv templomban való szolgálatra. Szkovoroda zeneértő ember hírében állt, ismerték szép hangját, és tudták róla, hogy idegen nyelveken is beszél. Ismert volt az is, hogy szeretne idegen országokat látni, így Visnyevszkij pártfogásába vette.” (Szkovoroda, G. Sz.: Szocsinyenyija v dvuh tomah. T. 1. Moskva, 1973. 375.)

A latinul, görögül, héberül, németül jól tudó és hamarosan a magyar nyelvet is elsajátító 23 éves fiatalember mindvégig Fjodor Visnyevszkij bizalmát élvezte, s ezzel magyarázható, hogy vele közösen gyakran utazott Bécsbe, Pozsonyba, Budára és más magyar városokba. Kántori teendői mellett szívesen látta el a bizottság vezetőjének más megbízatásait is, így például orosz kiadású ima- és tankönyvek eljuttatását a szerb templomok és iskolák számára. Érthető, hogy ez a tevékenysége a magyar hatóságok rosszallását váltotta ki és gyakori nézeteltéréseket eredményezett.

Amikor a Szkovoroda-kutatók a későbbi felvilágosult gondolkodó szellemi horizontjának kiszélesedéséről írtak, valamennyien említést tettek hosszabb-rövidebb utazásairól, neves tudósokkal való találkozásairól. Leonyid Mahnovc például lehetségesnek tartotta, hogy Szkovoroda magyarországi tartózkodásának öt évéből hármát a hallei egyetemen töltött Christian Wolff (1679–1754) tanítványaként, ezt követően pedig fél Európát (köztük a német államokat, Itáliát és Lengyelországot) is beutazta. Sokkal reá-

lisabbnak tűnik azonban N. P. Regyko nézete, amely a fantázia szüleményének tekintette Szkovoroda legendák övezte utazásait. Kántori teendői és egyéb elfoglaltságai miatt ugyanis kizártnak tartható, hogy Szkovoroda éveket töltött volna távol kiküldetésének helyétől, Tokajtól. Legfeljebb arról lehet szó, hogy Visnyevszkij megbízásából felkereste a Habsburg Monarchia különböző tartományait, főként a magyarok és szlávok lakta területeket. Hihetőnek tűnik, hogy Pozsonyban találkozott Bél Mátyással (1684–1749), a neves történetíróval és polihiszttorral, a hallei egyetem egykori növendékével, aki beszélhetett neki e híres intézményről és Christian Wolffról. Nem bizonyítható az sem, hogy járt-e a nagyszombati egyetemen, vagy felkereste volna a pesti jezsuita és piarista gimnáziumokat. Az viszont reálisnak tűnik, hogy gyakori látogatója volt az 1721-ben alapított tokaji piarista gimnáziumnak és számos alkalommal hallgatta a híres sárospataki kollégium (főiskola) professzorainak előadásait. Ez utóbbi település mintegy 25 km-re található Tokajtól, így hat óra alatt gyalog is eljuthatott oda, a Bodrog folyón pedig csónakkal még annyi időt sem vett igénybe az út. A sárospataki kollégiumban ismerkedett meg Comenius (Jan Amos Komenský) pedagógiai munkásságának örökségével és az általa írt művekkel. Bizonyára nagy hatással voltak rá az 1531-ben alapított kollégium híres könyvtárának kötetei, amelyeket többnyire az ott tanító (Hollandia, Anglia, Svájc és a német fejedelemségek protestáns egyetemein diplomát szerzett) professzorok hoztak magukkal.

Egyes feltételezések szerint a leendő ukrán filozófus felkereshette a debreceni kollégiumot is, és nem kizárt, hogy ott találkozhatott Hatvani István (1718–1786) professzorral, aki 1749-től tanított az intézmény falai között. Hasonlóképpen más városokba és oktatási intézményekbe is eljuthatott Szkovoroda, ám ezeket az útjait mindaddig hihetetlen érdemlően bizonyítani nem lehet, amíg forrásértékű dokumentumok nem kerülnek napvilágra.

Ugyanígy csak feltételezésekre tudunk hagyatkozni annak kapcsán, hogy milyen könyveket vitt magával Szkovoroda Magyarországról, és miként tudta ezeket hasznosítani későbbi munkássága során. Tény azonban, hogy magyarországi tartózkodásának emlékei és tapasztalatai több művében jól nyomon követhetők és kimutathatók, amelyeknek filológiai és forráskritikai elemzését Váradi-Sternberg János végezte el.

(Orosz-ukrán peregrinus diákok magyar oktatási intézményekben) Szép számmal hozzhattak be könyveket hazánkba az itt tanult orosz és ukrán diákok is, akik közül különösen Ivan Joakimovics (egyházi nevén: Irinyej) Falkovszkijnek (1762–1823), a későbbi csigirini püspök és a kijevi érsek koadjutorának (helyettesének) magyarországi tartózkodása érdemel figyelmet. A tehetséges fiatalember 1773-ban kezdte meg tanulmányait a kijevi akadémián, majd két év múlva lehetősége nyílt, hogy Magyarországra utazzon. 1775-ben ugyanis apját, Joakim (egyházi nevén: Jusztin) Falkovszkijt – aki maga is a kijevi akadémián tanult és felesége halála után 1774-ben belépett a bazilita szerzetesrendbe – nevezték ki a tokaji Orosz Borvásárló Bizottság lelkészévé. Az apa kitűnő nevelést kívánt biztosítani Ivan és Szytyepan nevű fiainak, ezért őket a tokaji piarista gimnáziumba íratta be. Öcsének 1777. június elsejei váratlan halálát követően került Ivan Falkovszkij a pozsonyi evangélikus liceumba, ahol tanulmányai meglehetősen költségesek voltak, mivel a szállásért és az étkezésért évi nyolcvan forintot kellett fizetnie. (Érdekességképpen említhetjük meg, hogy apjának évi jövedelme 120 rubelt, azaz körülbelül 160 forintot tett ki.) Ezzel magyarázható, hogy egy év múlva kénytelen volt elhagyni Pozsonyt, és a jóval olcsóbb pesti piarista gimnáziumban folytatta tanulmányait. Ebben az időben a pesti szerb Szent György-templom papjának, Ivan Minackijnek

a támogatását élvezte, aki maga is orosz volt, a Kijevi Teológiai Akadémián tanult és 1733-ban a már említett Vikentije Jovanović (a későbbi szerb metropolita) évfolyamtársaként végzett.

Ivan Falkovszkij saját feljegyzései szerint – amelyeket Nyikolaj Ivanovics Petrov (1840–1921) publikált – szívesen járt a pesti piaristák iskolájába, ahol több kimagasló tanáregyenység tanította. A római Collegium Nazarenum mintájára működő intézményben Falkovszkijnek Benyák Bernát (1745–1829), a korabeli magyar iskolaügy neves személyisége tanította a bölcseletet és a metafizikát. Tanárai közé tartozott még Horányi Elek (1736–1809), aki Giovanni Battista Beccaria (1716–1781) tanítványaként 1756-ban doktorált fizikából a római egyetemen, majd a magyarországi modern fizikatanítás egyik megeremtője lett. A piaristáknál ez idő tájt Poor Kajetán (1744–1813) tanította a matematikát, Zimányi Lajos professzor a mezőgazdasági tudományokat, az iskola igazgatója pedig a pozsonyi születésű, Pisában tanult fizikus, báró Schaffrath Lipót (1734–1808) volt.

1799 februárjában azonban Falkovszkij kénytelen volt megszakítani tanulmányait, mivel apja súlyosan megbetegedett Tokajban és neki kellett ápolnia. Az év végén tért csak vissza Pestre, ahol folytatta stúdiumait, majd 1780 szeptemberében beiratkozott a Nagyszombatból Budára átköltözött egyetemre. Ezzel kapcsolatban írta szeptember 27-i levelében Grigorij Andrejevics Poetikának (1725–1784), a bécsi orosz követség tanácsosának: „[...] olyan fontos tudományokat tanultam, mint a logikát, történelmet, matematikát, amelyek közül az utóbbit, mivel ezt Kis-Oroszországban [Ukrajnában] nem tanítják, különös figyelemmel hallgattam, és tanulmányaim végén vizsgát tettem belőle. A kísérleti fizika tanulmányozása céljából, tudós emberek tanácsára, beiratkoztam a budai egyetemre, ahol a következő évtől, oktatják, ám az albérleti lakás drágasága miatt, bizonyos nélkülözésekben lesz részem. De ez nem akadályozhat meg engem egy ilyen fontos tudomány tanulmányozásában, amelyet én mindig kedveltem és szeretett hazámnak pedig nagy hasznára válik.” (Petrov, N. I.: *Avtobiograficeszkije zapiszki preosvjasconnovo Irinyeja Falkovszkovo*. Csaszty I. In: *Trudi Kijevszkoj Duhovnoj Akagyemii*, 1907. 467.)

Az árván maradt Ivan Falkovszkij azonban – fokozódó anyagi nehézségei miatt – nem tudta befejezni megkezdett egyetemi tanulmányait, és 1782 őszén rövid ideig kénytelen volt írnokként elhelyezkedni a tokaji Orosz Borvásárló Bizottságnál. 1783. február végén indult haza – könyveivel és Magyarországon vásárolt matematikai eszközeivel együtt – Kijevbe, ahol az év végéig a teológiai akadémia növendéke volt. December 24-én nevezte ki őt Szamuil Miszlavszkij (1731–1796) metropolita az akadémia aritmetikai osztályának tanárává. Minősítési lapjára ekkor a következőket írták: „[...]1775-től kezdve folytatta tanulmányait idegen földön, ahol nyolc évet töltött, előbb Tokaj magyar városban, utána pedig Pozsonyban az alsó grammatikai osztályoktól a retorikáig, azonkívül történelmet, földrajzot, számtant, német és magyar nyelvet, majd Pest városában bölcseletet, algebrát, mértant, építészetet, fénytant, hidraulikát és kísérleti fizikát hallgatott.” (Petrov, N. I. i. m. 476.)

Ivan Falkovszkij nem az egyetlen orosz diák volt hazánkban a XVIII. század második felében, amit az is bizonyít, hogy magyarországi tartózkodása idején szoros barátságot kötött két honfitársával, Andrej Pavlovics Sztavinszkijjal és Aron Pekalickijjal, akikkel hazatértük után együtt tanított a kijevi akadémián. Az előbbi 1776-tól a lengyelországi Umanban (ma: Ukrajna) tanult, majd, 1778-tól – tehát Falkovszkijjal egy időben – a pozsonyi evangélikus gimnáziumban folytatta tanulmányait. Ezt követően két évig írnokként dolgozott Tokajban, ahonnan 1782-ben tért vissza Kijevbe és a következő évtől történelmet, földrajzot és német nyelvet tanított az ottani akadémián.

Aron Pekalickij ugyancsak a Kijevi Teológiai Akadémián tanult, és 1780 elején lelkesként – Falkovszkij apjának egykori helyére – került Tokajba. Ottani tartózkodásának hat éve alatt közeli ismeretségbe került a számos kiváltsággal rendelkező görög kereskedőtársaság több tagjával, akiknek anyanyelvét hamarosan elsajátította. Kiváló görög nyelvtudásának köszönhetően ment később, 1788. június 25-én a kijevi akadémia-ára, ahol több évtizeden keresztül oktatott.

(Lomonoszov műveinek recepciója a korabeli Magyarországon) Ha az orosz tudományos élet számos kiváló személyisége a XVIII. század második felében nem is jutott el hazánkba, műveik a magyar szakmai körökben többnyire ismertek voltak. Különösen igaz ez Mihail Vasziljevics Lomonoszov (1711–1765) munkásságát illetően, amelyet a zseniális polihisztor németre lefordított művei révén ismertek meg a magyar tudósok. Jól bizonyítja ezt Lomonoszov két forrásértékű történeti munkájának ismerete és Pray György (1723–1801), a korszak legjelentősebb történetírója általi felhasználása Magyarországon.

Mint ismeretes, Lomonoszov „Kratkij rosszijszkij letopiszec” (Rövid orosz krónika) és a „Drevnyaja rosszijszkaja isztorija ot nacsala rosszijszkovo do koncini velikovo knyazja Jaroslava Pervovo, ili do 1054 goda” (Régi orosz történelem a kezdetektől Jaroszlav nagyfejedelem haláláig, azaz 1054-ig) című művei 1760-ban, illetve 1766-ban láttak napvilágot, és az előbbi 1765-ben, 1767-ben, 1771-ben, az utóbbi pedig 1768-ban német nyelven is kiadásra került. Pray György, az egykori jezsuita pap, aki a rend feloszlata után a pesti Egyetemi Könyvtár igazgatója lett, nemcsak jól ismerte Mihail Lomonoszov fenti munkáit, de – az általa hátrahagyott hatvankötetes kéziratgyűjtemény tanúsága szerint – ki is jegyzetelte és felhasználta azokat „Dissertationes historico-criticae in annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum” (1774) című, a magyarság korai történetét feldolgozó művében. Ennek bizonyítására jó néhány példát lehet felhozni, amelyek meggyőzően mutatják, hogy Pray több alkalommal szinte szó szerint vett át Lomonoszov munkáiból. Így például, amikor az orosz polihisztor I. (Szent) István magyar király és a szomszédos szláv uralkodók szívélyes és dinasztikus kapcsolatairól írt („Er [Wladimir] stand in sehr gutem Verhältniss mit den benachbarten Fürsten, Boleslaw von Polen, Stephan von Ungarn und Heinrich von Böhmen”), Pray munkájában majdnem szó szerint ugyanez olvasható („Wladimir cum Stephano Hungariae, et Boleslao Poloniae regibus conjunctio et amicitia...”). Ugyanilyen átvétel figyelhető meg Praynál akkor is, amikor Igor fejedelem 944-es, bolgárok elleni hadjáratát tárgyalta (Lomonoszovnál: „[...] schickte die Petschenegen auf den Hals der Bulgaren”, a magyar történetírónál: „[...] ut in Bulgaros arma converterent, eis auctor fuit”). A fentiekhez hasonlóan Pray több helyen felhasználta Lomonoszov történeti kutatásainak eredményeit, a hunokról, avarokról és finnugor törzsekről vallott nézeteit, amelyek új adatokkal gazdagították a XVIII. századi magyar történettudományt. (Lengyel, B. – Tóth, A.: Lomonoszov, kak isztocsnyik truda Gyorgya Praja po rannjej isztorii. In: Az Egyetemi Könyvtár Évkönyve I. Bp., 1963. 171–174.)

A már említett műveken kívül Lomonoszovnak más könyvei is eljutottak Magyarországra, így például az elektromosságról írt „Oratio de meteoris vi electrica ortis” (Petropoli, 1753) és a „Pokojnovo sztatszskovo szovetnyika i professzora Mihaila Vasziljevicsa Lomonoszova szobranijje raznih szocsinyenij v sztyihah i v proze” (A megboldogult M.V. Lomonoszov professzor különféle verses és prózai műveinek gyűjteménye. Moszkva, 1778) című munkái, amelyek megjelenésüket követően hamarosan a pesti Egyetemi Könyvtárban is az olvasók rendelkezésére álltak. Több mint kétszáz év

távlatából persze lehetetlen megállapítani, hányan forgatták ezeket a könyveket, ugyanakkor feltételezhető, hogy az egyetem szláv anyanyelvű növendékei és tanárai közül többen olvashatták az orosz tudományos és szépirodalmi műveket.

Érdekességgéppen említjük meg, hogy Mihail Lomonoszov is ismert korabeli magyar szerzőktől műveket. Ezt bizonyítja az a tény, hogy pétervári könyvtárának értékes darabja volt Hell Miksa (1710–1792) egyik csillagászati munkája, valamint Kalmár György (1726–1782 után) kötete, amely 1760-ban Genfben látott napvilágot, és a magyar–csüd nyelvrokonságot valló Lomonoszovval ellentétben a magyar–héber közös nyelvi eredetet igyekezett bizonyítani, arra hivatkozva, hogy mindkettőből hiányzik a nominális állítmány, az úgynevezett kopula. Tudománytörténeti kuriózum, hogy marburgi egyetemi éve alatt Lomonoszov együtt tanult az erdélyi Détései Sámuellel (1704–1761), akinek – az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában őrzött – peregrinációs albumába 1737. augusztus 30-án a „Jaspidem et argentum superat virtus” és a „Dobrogyetyel lucsse jaszpida i szerebra” (A jáspest és az ezüstöt felülmúlja az erény) latin, illetve orosz nyelvű sorokat írta. Néhány hazai kutató (köztük Gazda István tudománytörténész) joggal feltételezi, hogy a magyar kortársak közül Bél Mátyás (1684–1749), Segner János András (1704–1777), Born Ignác (1742–1791), Scopoli János Antal (1723–1788), Molnár János (1757–1819) és mások is ismerhették a neves orosz polihisztor latinul és németül napvilágot látott publikációit.

(Konklúzió) A tanulmány első része talán egyértelműen bizonyítja, hogy az orosz egyházi és világi művek, valamint az iskolai tankönyvek a XVIII. század során egyaránt eljutottak Magyarországra, és főként a délvidéki szerbek körében örvendtek nagy népszerűségnek. A század utolsó évtizedeiben azonban az orosz könyvek domináló szerepe náluk némiképpen megváltozott, mivel ettől az időszaktól kezdve mind nagyobb hatást gyakoroltak a nyugat-európai felvilágosodás szellemi termékei, az Ausztriából és más német államokból importált művek, továbbá az idegen nyelvekről fordított szépirodalmi kötetek. A vallásos művek (köztük a cirill betűs kiadványok) számának csökkenésében közrejátszott az is, hogy – 1780–1790 között – II. József a Habsburg Monarchia egész területén korlátozni kívánta az egyházak befolyását és presztízsét. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a XVIII–XIX. század fordulóján – Dositej Obradović (1739–1819), Stefan Stratimirović (1757–1836), Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864) és mások munkássága nyomán – létrejött a szerb irodalmi nyelv, amely mind több lelkes olvasót mondhatott magáénak.

Ezt megelőzően azonban (a XVIII. század során mindvégig) a délvidéki szerb kultúra meghatározó részét képezték a cirill betűs könyvek. Így volt ez I. Péter alatt, a tokaji Orosz Borvásárló Bizottság működésének „fénykorában” (az 1740-es évtized közepétől az 1760-as évek elejéig), majd F. I. Janković tevékenysége idején, amikor az illír iskolák direktoraként és temesvári tankerületi főigazgatóként nemcsak feladatának, hanem szívügyének is tekintette a délvidéki oktatásügy minőségi megújítását. Sokat segített a hazai szerbek tankönyvellátásában Joseph Kurzböck bécsi nyomdájának 1770-ben történt létrehozása, valamint a pesti egyetem tipográfiaja is, amely 1777-től, az I. Ratio Educationis kiadásától jelentős számban adott közre az illír iskolák részére nemzeti nyelvükön írt, főként Johann Ignaz von Felbiger (1724–1788) metodikai elveit követő műveket (tanári útmutatókat, segédanyagokat). A XIX. század elejétől aztán a hazai szerb értelmiség is egyre több népiskolai és gimnáziumi tankönyvet írt, amelyek megfeleltek az 1806-os II. Ratio Educationis szakmai és módszertani elvárásainak.

Tanulmányunk második része azt a problematikát tárgyalta, hogy kik voltak azok a XVIII. századi orosz – ukrán diákok, akik a magyarországi közép- és felsőfokú

tanintézményeket látogatták. Tisztában vagyunk azzal, hogy nemcsak a hazai neveléstörténeti kutatások adósságával magyarázható az a tény, miszerint az 1777-ben Budára, majd 1784-ben Pestre költözött (eredetileg az 1635-ben, Pázmány Péter által Nagyszombatban alapított) univerzitás valószerűleg nem lehetett eléggé vonzó a tanulni vágyó orosz nemesifjak számára. Ismeretes ugyanis, hogy ők elsősorban a német államokban (Göttingen, Halle, Heidelberg, Jéna, Lipcse, Marburg, Tübingen, Wittenberg), Hollandiában (Franeker, Harderwijk, Leyden, Utrecht) és Svájcban (Bázel, Genf, Zürich) képezték magukat, mivel ezt jó anyagi helyzetük lehetővé tette. Magyarország tehát „kiesett” a gazdagabb orosz – ukrán peregrinusok látószögéből, mivel tisztában voltak azzal, hogy a Habsburg Monarchiát jellemző abszolutista politika „ikertestvére” a cári autokráciának, ahol a szabadgondolkodásra csak kevés lehetőség nyílik. Ezért célszerűbb volt számukra a polgáriasantabb országok egyetemén tanulni, ahol a felvilágosodás eszméi már hosszabb ideje meghonosodtak és a korszerű természettudományos ismeretek oktatásában is élen jártak.

IRODALOM

- Anderson, M. S.: *Peter the Great*. New York, 2000.
- Anisizimov, J. V.: *Goszudarsztvennije preobrazovanyija i szmogverzsavije Petra Velikovo v pervoj polovinye XVIII veka*. Szankt-Petyerburg, 1997.
- Anisizimov, J. V.: *Pjotr Velikij (Licsnoszty i reformi)*. Moszkva, 2009.
- Bazsova, A. P.: *Russzko – jugoszlavjanszkije otnosenyija vo vtoroj polovinye XVIII veka*. Moszkva, 1982.
- Begger, H.: *Reformi Petra Velikovo*. Moszkva, 1988.
- Beljavszkij, M. T.: M.V. Lomonoszov i russzkaja isztorija. In: *Voproszi isztorii*, 1961. 11. sz., 91–106.
- Bulasov, G. O.: *Preoszvjascsonnij Irinyej Falkovszkij, episzkop csigirinszkij, koadjutor Kijevszkoj metropolii*. Kijev, 1882.
- Bushkovitch, P.: *Peter the Great*. Lanham (Maryland), 2016.
- Durzsa, S.: Adatok Horányi Elek bibliográfiái munkásságához. In: *Magyar Könyvszemle*, 1956. 246–251.
- Fedeles, T. – Varga, Sz.: *A pécsi egyházmegye a 17–18. században*. Pécs, 2005.
- Gazda, I.: *M. V. Lomonoszov válogatott írásai*. Budapest, 1982.
- Hadrovics, L.: *Vallás, egyház, nemzetudat (A szerb egyház szerepe a török uralom alatt)*. Budapest, 1991.
- Heller, M.: *Az Orosz Birodalom története*. Budapest, 2000.
- Hodinka, A.: *A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságának ügye*. Budapest, 1912.
- Hodinka, A.: Muszka könyvtárosok hazánkban, 1711–1771. In: *Könyv és Könyvtár (A Debreceni gr. Tisza István Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve)*, 1925. 47–62.
- Hoffmann, P.: Lomonossows Stellung in der russischen Geschichtsschreibung des 18. Jahrhunderts. In: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 1961. 7. sz., 1554–1565.
- Hoffmann, P.: *Peter der Grosse (Zar und Reformier)*. Berlin, 1988.
- Honfi, J.: A huszárság kialakulása a XVIII. századi orosz hadseregben. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1968. 1. sz., 95–129.
- Horányi, E.: *Memoria Hungarorum. I-III*. Vindobonae, 1775-1777.
- Hölvényi, Gy.: *A magyar jezsuita történetírók és a jezsuita rend*. Budapest, 1974.
- Kamenszkij, A. B.: *Öt Petra I do Pavla I. (Reformi v Rosszii XVIII veka)*. Moszkva, 1999.
- Kiss, M.: *Erzsébet cárnő szerb telepítései*. Marosvásárhely, 1909.
- Kosáry, D.: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, 1980.
- Kostić, M.: *Rusko-srpska knjižarska trgovina terezijanskog doba (Jedna glava iz monografije o Kurcbekovoj štampariji)*. Sremski Karlovci, 1912.
- Kostić, M.: *Dositej Obradović u istoriskoj perspektivi XVIII i XIX veka*. Beograd, 1952.
- Kostić, M.: *Kulturno-istorijska raskrsnica Srba u XVIII veku*. Zagreb, 2010.
- Kostić, M.: *Iz istorije Srba u Ugarskoj i Austriji XVIII i XIX veka*. Zagreb, 2013.
- Krasznobajev, B. I.: *Ocserki russzkoj kulturi XVIII veka*. Moszkva, 1987.
- Kulakovszkij, P. A.: *Nacsalo russzkoj skoli u szerbov v XVIII veke*. Szankt-Petyerburg, 1903.
- Lee, S. J.: *Peter the Great*. New York, 1993.

- Lengyel, B. – Tóth, A.: Lomonoszov, kak isztocsnik truda Gyorgya Praja po rannyej isztorii. In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyve I.* Budapest, 1963. 171–174.
- Lischerong, G.: *Pray György élete és munkái.* Budapest, 1937.
- Lomonossow, M.: *Kurzgefasstes Jahrbuch der russischen Regenten. Aus dem Russischen durch Peter Stählin.* Copenhagen – Leipzig, 1765.
- Lomonossow, M.: *Alte russische Geschichte von dem Ursprunge der russischen Nation bis auf den Tod des Grossfürsten Jaroslaws des Ersten oder bis auf das Jahr 1054. Aus dem Russischen ins Deutsche übersetzt.* Riga – Leipzig, 1768.
- Lomonoszov, M. V.: *Kratkij rosszijszkij letopiszec.* Szankt-Petyerburg, 1760.
- Lomonoszov, M. V.: *Drevnyaja rosszijszkaja isztorija.* Szankt-Petyerburg, 1766.
- Lomonoszov, M. V.: *Polnoje szobranijje szocsinyenyij. T. 6. Trudi po russzkój isztorii, obscsesztenno-ekonomicseszkim voproszám i geografii 1744-1765 godov.* Moszkva–Leningrad, 1952.
- Marshall, W.: *Peter the Great.* New York, 1996.
- Massie, R. K.: *Peter der Grosse (Sein Leben und seine Zeit).* Königstein, 1986.
- Mihailović, G.: *Srpska bibliografija XVIII. veka.* Beograd, 1964.
- Mokuter, I.: Petar Veliki u srpskoj književnosti XVIII. veka. In: *Studia Slavica, t. 11.* 1965. 345–372.
- Mokuter, I.: Az „orosz iskolák” a magyarországi szerbeknél a XVIII. században. In: *A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Sorozat 3, Linguistica-philologica.* Pécs, 1966. 105–117.
- Mokuter, I.: Az orosz könyv a magyarországi szerbeknél a XVIII. században. In: *A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Sorozat 3, Linguistica-philologica.* Pécs, 1967. 71–78.
- Mokuter, I.: Russzko-szerbszkije lityeraturnije szvjazi v XVIII veke. In: *Studia Slavica, t. 18.* 1972. 5–29.
- Neumann-Hoditz, R.: *Peter der Grosse.* Hamburg, 1991.
- Németh, S. K.: Lomonoszov egy XVIII. századi emlékkönyvben. In: *Kortárs, 1982. 12. sz., 1953–1955.*
- Niederhauser, E.: *Így élt Nagy Péter.* Budapest, 1974.
- Pavlenko, N. I.: *Pjotr I i jevo vremja.* Moszkva, 1983. Pervolf, J. J.: *Szlavjanye, ih vzaimnije otnosenija i szvjazi.* Varsava, 1888.
- Petrov, N. I.: Avtobiograficseszkiye zapiszki preoszvszjasconnovo Irinyeja Falkovszkovo. Csaszty 1. In: *Trudi Kijevszkoj Duhovnoj Akagyemii, 1907.* 461–486.
- Pray, G.: *Dissertationes historico-criticae in annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum.* Vindobonae, 1774.
- Racsinszkij, A.: Russzkiye komisszari v Tokaje v XVIII ctoletyii. (Po dokumentam Moszkovszkovo glavnovo arhiva Minyisztjersztva inosztrannih gyel). In: *Russzkij Vesztnyik, 1875. 9. sz., 179–198.*
- Regyko, N. P.: *Vidatnij filozof-gumaniszt (Do 230-riccsja z dnja narodzszenja G. Sz. Szkovorodi).* Kijev, 1972.
- Skerlić, J.: *Srpska književnost u XVIII. veku.* Beograd, 1909.
- Stanley, D.: *Peter the Great.* New York, 1985.
- Szerebrennyikov, V. N.: *Kijevszkaja Akagyemija sz polovini XVIII veka.* Kijev, 1897.
- Szkovoroda, G. Sz.: *Szocsinyenija v dvuh tomah.* Moszkva, 1973.
- Szvák, Gy.: *Furkósbottal Európába? (I. Péter: érvek – ellenérvek).* Budapest, 1989.
- Takáts, S.: *Benyák Bernát és a magyar közoktatásügy.* Budapest, 1891.
- Takáts, S.: *A főváros alapította budapesti piarista kollégium története.* Budapest, 1895.
- Tardy, L.: *A tokaji Orosz Borvásárló Bizottság története (1733–1798).* Sárospatak, 1963.
- Ticsina, P. G.: *Szkovoroda.* Kijev, 1970.
- Tyihomirov, M. N.: Isztoricseszkiye trudi M.V. Lomonoszova. In: *Voproszi isztorii, 1962. 5. sz., 64–73.*
- V. Molnár, L.: O gyejatyelnosztyi F.I. Jankovicza po organyizacii skol v Rosszii. In: *Studia Slavica, t. 37.* 1991 – 1992. 235–260.
- V. Molnár, L.: *Russzko-vengerszkije kulturnije szvjazi (1750-1815).* Joskar-Ola, 1994.
- V. Molnár, L.: *Magyar–orosz kulturális kapcsolatok (1750–1815).* Piliscsaba, 2000.
- V. Molnár, L.: *Életutak találkozása 1703–1848 (Érdekes fejezetek a tudományos kapcsolatok történetéből).* Piliscsaba, 2004.
- V. Molnár, L.: Orosz kolónia Tokaj-Hegyalján (1733–1798). In: Frisnyák, S. – Gál, A. (szerk.): *Tokaj-hegyaljai borvidék.* Nyíregyháza – Szerencs, 2012. 95–105.
- V. Molnár, L.: F. I. Janković oroszországi iskolaszervező tevékenysége. In: *Valóság, 2014. 10. sz., 36–47.*
- Vallotton, H.: *Peter der Grosse (Russlands Aufstieg zur Grossmacht).* München, 1996.
- Váradí-Sternberg, J.: *Utak és találkozások (Tanulmányok az orosz–ukrán–magyar kapcsolatok történetéből).* Uzsgorod, 1971.
- Váradí-Sternberg, J.: Grigorij Szkovoroda v Vengrii. In: *Mir poezii i druzsbi (Poiszki i nahodki).* Uzsgorod, 1979. 63–82.
- Váradí-Sternberg, J.: Hrihorij Szkovoroda Magyarországon. In: *Századok öröksége (Tanulmányok az orosz–magyar és ukrán–magyar kapcsolatokról).* Budapest–Uzsgorod, 1981. 211–223.